

СЕКЦИЯ IV ЛЕКСИКОГРАФИЯ И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ

УДК 811.161.3'373.46:69

ТЭРМІНЫ БУДАЎНІЧАЙ СФЕРЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ: ТЭРМІНАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ

Т. С. Бабровіч

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка,
вул. Савецкая, 18, 220030, г. Мінск, Беларусь, tanyabobrovich@yandex.ru*

У артыкуле разглядаецца тэрміналогія будаўнічай сферы ў сучаснай беларускай мове ў тэрмінаграфічным аспекце. Будаўнічыя тэрміналагічныя адзінкі прадстаўлены ў лексікаграфічных крыніцах розных перыядаў, што дае магчымасць для усебаковага вывучэння намінацый дадзенай сферы. Пры складанні спецыяльнага слоўніка тэрміналогіі будаўніцтва трэба ўлічваць асаблівасці складу і функцыянавання моўных адзінак у сучаснай беларускай мове.

Ключавыя словы: тэрміналогія; лексікаграфія; слоўнікі; будаўнічыя найменні; слоўнікавы артыкул.

TERMS OF THE CONSTRUCTION SECTOR IN MODERN BELARUSIAN LANGUAGE: TERMINOGRAPHIC ASPECT

T. S. Babrovich

*Belarusian state pedagogical university named after Maxim Tank,
Sovetskaya St. , 18, 220030, Minsk, Belarus, tanyabobrovich@yandex.ru*

The article discusses the terminology of the construction sector in the modern Belarusian language in the terminographic aspect. Construction terminological units are presented in lexicographic sources of different periods, which makes it possible to comprehensively study the nominations of this area. When compiling a special dictionary of construction terminology, it is necessary to take into account the peculiarities of the composition and functioning of linguistic units in the modern Belarusian language.

Keywords: terminology; lexicography; dictionaries; construction names; dictionary entry.

Фіксацыя дасягненняў чалавечай цывілізацыі, з'яўленне новых паняццяў адбываецца пра дапамозе навуковай тэрміналогіі. У сучаснай беларусістыцы назіраецца значная цікавасць лінгвістаў да вывучэння

тэрмінаў і тэрмінасістэм, абумоўленая, з аднаго боку, актыўным ростам колькасці тэрміналагічных намінацый, з другога, неабходнасцю грунтоўных тэрэтычных распрацовак у плане сістэмнай арганізацыі, іх лексіка-семантычнага аналізу, граматычных і генетычных характарыстык. Асабліваю актуальнасць набывае вырашэнне пытанняў фарміравання і ўпарадкавання галіновых тэрміналагічных сістэм, без якога немагчыма ўнармаванне нацыянальнай тэрміналогіі ў цэлым.

Тэрміналогія будаўнічай сферы не была аб'ектам спецыяльнага аналізу ў беларускім мовазнаўстве, яе матэрыял не сістэматызаваны да гэтага часу, адсутнічаюць беларускамоўныя лексікаграфічныя даведнікі. Адсюль вынікае тэрэтычная і практычная неабходнасць аналізу будаўнічых тэрмінаў і стварэнне слоўніка будаўнічай тэрміналогіі.

Тэрмінасістэма будаўніцтва з'яўляецца адносна маладой і да канца не сфарміраванай галіной у мовазнаўстве, якая прадстаўлена не толькі вузкаспецыяльнымі будаўнічымі тэрмінамі, але і сукупнасцю міжнавуковых і агульнанавуковых тэрмінаў. Будаўнічая тэрмінасістэма непасрэдна залежыць ад тэмпу развіцця будаўніцтва, якое ўдасканальваецца і папаўняецца рознымі прагрэсіўнымі тэхналогіямі пад уздзеяннем навукова-тэхнічнага прагрэсу. Функцыянальная разнастайнасць тэрмінаў, хуткае папаўненне новымі тэрміналагічнымі адзінкамі ўскладняе ўстанаўленне сістэмных адносін, што выклікае неабходнасць распрацоўкі крытэрыяў для класіфікацыі паняццяў і пабудовы тэрмінасістэмы дадзенай прадметнай вобласці, а таксама фіксаванне тэрміналагічных намінацый у лексікаграфічных крыніцах.

Будаўнічая тэрміналогія ўяўляе своеасаблівую лексічную сістэму, якая складвалася на працягу доўгага часу і ўзыходзіць да прафесійнай лексікі будаўнікоў ранніх перыядаў развіцця грамадства. Будаўнічыя найменні шырока прадстаўлены ў лексікаграфічных крыніцах старажытнага перыяду. Так, у выданнях Ф. Скарыны адзначаюцца наступныя тэматычныя групы: *назвы будынкаў рознага прызначэння і іх частак* (гумно, домъ, клетъ, хлевъ; лествица, окно, печь, стена, стреха і інш.), *матэрыялы* (глина, железо, медь, олово, руда, свинець і інш.) [1, с. 325].

Даследаванне семантыкі будаўнічых найменняў старабеларускай мовы засведчыла наяўнасць адназначных і мнагазначных слоў. Так з адным значэннем ужываюцца: *двери* (*дверы*) 'дзверы'; *драница* 'драніца'; *вапна* (*вапно*) 'вапна'; *одрына* (*одрина*) 'адрыны'; *стайня* 'стайня'; *кафель* (*кафля, кахель, кахля*) 'кафля'; *свирень* (*сверень, свиронь*) 'свіран'; *пуня* 'пуня' [2].

Мнагазначныя словы выступаюць адначасова як члены некалькіх лексічных аб'яднанняў, што ў сваю чаргу з'яўляецца прычынай

адразнення ў іх спалучальных магчымасцях: **домъ** ‘дом’, ‘сядзіба’, ‘гаспадарка’, ‘род’; **дворецъ** ‘палац’, ‘маёнтак’; паверхня чаго-н., ‘перан. перашкода’; **дах** ‘дах’, ‘жыллё’; **дошка** (**доска**, **досчка**, **досічка**, **дошка**) ‘дошка’, матэрыял для пісьма’, ‘мн. прылада для катавання’ [2].

У лексікаграфічных працах зафіксаваны як універбальныя, так і полівербальныя найменні. Сярод полівербальных найменняў дамінуюць словазлучэнні, якія ўтвораны шляхам злучэння двух і больш слоў і ўяўляюць сабой асноўны тып асобнааформленых намінацый, служаць разгорнутым азначэннем адзінага аб’екта. М. А. Корчыц падкрэслівае, што найбольш тыповамі з’яўляюцца неаднаслоўныя найменні з галоўным кампанентам назоўнікам і залежнымі кампанентамі прыметнікамі і дзеепрыметнікамі [3, с. 10]. Аналіз неаднаслоўных найменняў будаўнічай тэрміналогіі дазваляе ўстанавіць крэтэры, паводле якіх адбываецца найменне: 1) *матэрыял*, з якога зроблены прадмет: блоны **склееные**, бляха **жестяная**; 2) *прыкмета прадмета* паводле будаўнічага працэсу: ганокъ **вязаный**, брусье **тесаное**; 3) *прызначэнне прадмета*: бярвене **иструбное**, гвозде **даховочное**; 4) *ступень гатоўнасці да выкарыстання*: цегла **готовая**, дерево **готовое**; 5) *здольнасць выконваць пэўныя дзеянні*: окно **отвористое**, оконницы **засовистые**; 6) *наяўнасць той ці іншай дэталі*: домъ **замчистый**, оконницы **завесистые**, двери **на бекгунахъ**; 7) *колькасць частак або дэталей*: свідеръ **тройчанный**, сень **у три стены**; 8) *складанасць або нескладанасць канструкцыі, прыгатавання, вытворчасці*: черепица **простая**, замокъ **слепый**, двери **простые**; 9) *месцазнаходжанне прадмета*: будованье **верхнее**, изба **противная**, кватеры **исподние**; 10) *спосаб размяшчэння рэаліі*: домъ **приземистый**, замокъ **нутреный**, светлица **поземная**; 11) *форма прадмета*: шкло **округлое**, дерево **облое**, замокъ **колодовый**; 12) *памер прадмета*: цегла **малая**, домъ **низкий**; 13) *колёр прадмета*: гвозде **жовтое**, кафля **белая**, железо **белое** і інш. [3, с. 12].

Паводле граматычнай будовы ў старабеларускай мове ў адзначаных тэматычных групах выдзяляюцца наступныя тыпы: **назоўнік+прыметнік** (замокъ **простый**, гвозде **латное**); **назоўнік+дзеепрыметнік** (домъ **тесанный**, вапна **сажоная**); **назоўнік+назоўнік з прыназоўнікамі** (двери **на стежяхъ**, домъ **на подклетахъ**); **назоўнік+назоўнік+прыметнік** (зрубъ **облого дерева**, ганокъ **на седене летнее**); **назоўнік+назоўнік з прыназоўнікамі+прыметнік (дзеепрыметнік)** (дерево **на будованье годное**, светлица **з бярвенья рубленая**) [3, с. 10].

Пасля доўгага перапынку ў пачатку ХХ ст. адбылося значнае ажыўленне тэрміналагічнай работы і ўзбагачэнне беларускай будаўнічай

тэрміналогіі. На прыкладах шэрагу найменняў мы бачым, працяг традыцый старабеларускай мовы ў выкарыстанні пэўных намінацый і жывой народнай мовы. Так, у «Беларуска-расійскім слоўніку» (1926) М. Байкова і С. Некрашэвіча зафіксаваны наступныя будаўнічыя найменні: *вакно, бакоўка, баляса, бярвяно, будова, будоўля, будыніны, вапна, гліна, дах, драўніна, дыля, ёўня, жэрдка, камора, майстэрня, прадпрыемства, хата* і інш. [4].

У слоўніку «Тэхнічная тэрміналогія», які быў выдадзены ў 1932 годзе пад рэдакцыяй А. Гурло, прысутнічае значная частка намінацый з галіны будаўніцтва. Некаторыя з іх з’явіліся шляхам тэрміналагізацыі агульнаўжывальных слоў: *беліва, галоўка, ліст, шоў*. Пэўныя найменні былі пададзены ў некалькіх варыянтах: *алюміні – алюмін, шоў – шво, сплаў – сплавак, балка – бэлька* [5]. Як адзначае Н. Я. Пятрова, наяўнасць такіх варыянтаў тлумачыцца, хутчэй за ўсё, імкненнем аўтараў да актывізацыі ўласнамоўных патэнцый беларускай мовы, а таксама ўплывам дыялектнага маўлення [6, с. 67]. У слоўніку прадстаўлены і неаднаслоўныя найменні будаўнічай сферы: *азбэставая вата, анкерная пліта, анкерны болт, гашаная вапна, двухрэзная заклёпка, нікелевы дрот, каменная кладка*.

На сучасным этапе развіцця беларускай мовы ў якасці крыніц будаўнічай тэрміналогіі можна разглядаць такія слоўнікі, як пяцітомны «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (пад рэд. К. К. Атраховіча, 1977-1984) [7], «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (пад рэд. І. Л. Капылова, 2016) [8], двухтомны «Русско-белорусский политехнический словарь» (пад рэд. І. Л. Бурак, 1998) [9], «Русско-белорусский словарь по основам строительного дела (склад. П. С. Бабарыка, 1994) [10], «Руска-беларускі навукова-тэхнічны слоўнік» (склад. А. М. Савіцкая, 2010) [11], «Слоўнік новых слоў беларускай мовы» (склад. В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч) [12]. У дадзеных лексікаграфічных працах будаўнічыя тэрміны адлюстраваны фрагментарна, непаслядоўна, без неабходных памет.

З улікам сучасных традыцый лексікаграфічных крыніц пры складанні слоўніка будаўнічай тэрміналогіі трэба ўлічваць, што тэрміналогія будаўніцтва ўключае агульнанавуковыя тэрміналагічныя адзінкі (*аналіз, акустыка, атмасфера, корпус*), галіновую ці профільную лексіку (*бетон, цэмент, арматура*), а таксама вузкаспецыяльную тэрміналогію, зразумелую толькі спецыялістам (*гнэйс, ганч, герніт*). Так, асновай слоўнікавага артыкула на літару «А» могуць лічыцца наступныя тэрміны: *абразіў, абрыс, абсарбент, акрыл, алебастр, алюміній, андэзіт, анкер, арка, арматура, азбест, асфальт, аўтаклаў* і інш. Слоўнікавы артыкул значна пашыраецца, пры ўключэнні вытворных тэрміналагічных

адзінак. Напрыклад, тэрмін *асфальт* у ходзе дэрывацыйных адносін далучае такія адзінкі, як *асфальтэны, асфальтаванне, асфальтыт, асфальтабетон, асфальтабетоназмешвальнік, асфальтаўкладчык*; тэрмін *бетон* далучае такія моўныя адзінкі, як *бетанаванне, бетаніт, бетанавод, бетанавоз, бетонамяшалка, бетонапалімер*; тэрмін *шлак* далучае такія тэрміны, як *шлакабетон, шлакаблок, шлакавата, шлакацэмент, шлакапортландцэмент, шлакапемзабетон* і інш.

У якасці тэрміналагічных адзінак ужываюцца словазлучэнні, таму пры складанні слоўнікавага артыкула неабходна ўлічваць залежныя атрыбутыўныя кампаненты кожнага тэрміна. Так, тэрмін *бетон* далучае наступныя кампаненты: *бетон аўтаклаўны, бетон асфальтавы, бетон цвёрды, бетон абліцовачны, бетон маналітны, бетон вапняковы, бетон лёгкі, бетон ячэйсты* і інш. Будаўнічы тэрмін *гіпс* далучае кампаненты: *гіпс валакністы, гіпс палены, гіпс паўгідратны, гіпс будаўнічы, гіпс тынкавальны*. Тэрміналагічная адзінка *вапняк* зафіксавана з наступнымі атрыбутыўнымі кампанентамі: *вапняк белы, вапняк бітумінозны, вапняк гліністы, вапняк ракушачны, вапняк зярністы* і інш.

Такім чынам, тэрміналогія будаўніцтва мае даўнюю гісторыю ўзнікнення і развіцця, з'яўляецца важнай часткай лексічнай сістэмы беларускай мовы. Тэрміналагічныя адзінкі будаўнічай сферы зафіксаваны ў розных лексікаграфічных крыніцах, якія даюць магчымасць прааналізаваць семантычныя і структурныя асаблівасці будаўнічых тэрмінаў. Далейшая праца па сістэматызацыі і фіксацыі тэрмінаў будаўніцтва дасць магчымасць стварыць спецыяльны слоўнік, задача якога адлюстравіць паняццйна-лагічныя асаблівасці ў галіне будаўніцтва.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Булыка А. М. Лексіка выданняў Ф. Скарыны // Лексіка старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы XIV – сяр. XVI ст. Мінск : Беларуская навука, 2016.
2. Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі: у 2 т. Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. Мінск : Беларуская навука, 2013.
3. Корчыц М. А. Строительная лексика в языке старобелорусской письменности 15–17 столетий: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / БГУ. Минск, 1970.
4. Байкоў М. Я., Некрашэвіч С. М. Беларуска-расійскі слоўнік: факсімільнае выданне. Мінск : Народная асвета, 1993.
5. Беларуская навуковая тэрміналогія: у 4 кн. Мінск : ARCHE, 2010. Кн. 4.
6. Пятрова Н. Я. 3 гісторыі будаўнічай тэрміналогіі // Беларуская лінгвістыка. 2013. Вып. 71. С. 64–69.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). Мінск: БелСЭ, 1977–1984.

8. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т мовазнаўства; уклад.: І. Л. Капылоў [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. Мінск: Беларус. Энцыкл., 2016.
9. Русско-белорусский политехнический словарь: в 2 т. / И. Л. Бурак (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : Беларуская навука, 1997–1998.
10. Русско-белорусский словарь по основам строительного дела / П. С. Бобарыко (авт.-сост). Минск : БГТУ, 1994.
11. Руска-беларускі навукова-тэхнічны слоўнік / А. М. Савіцкая (аўт.-склад.). Магілёў: УА МДУХ, 2007.
12. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы НАН Беларусі; В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. Мінск : ТетраСистемс, 2009.